

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІАТУ

Постановка проблеми. З проголошенням незалежності Україна визначила пріоритети розвитку – формування правової держави та забезпечення демократичного розвитку суспільства. Основними досягненнями стали: трансформація правової системи, проведення реформ органів державної влади, оновлення законодавства, забезпечення дотримання прав людини, курс на євроінтеграцію, утвердження принципу верховенства права. Серед реформ, що відбувалися в контексті євроінтеграції України, чільне місце посідає інститут нотаріату, що забезпечує захист прав та законних інтересів громадян. Тому постає перед вітчизняною правовою наукою низка конкретних завдань, зокрема виявлення проблем, пов'язаних із реалізацією нових законодавчих актів про нотаріат, визначення балансу інтересів держави і осіб, які займаються нотаріальною практикою, узгодження законодавства в цій частині з чинним законодавством України. Актуальність наукового дослідження правового регулювання та організації діяльності нотаріату зумовлена реформуванням системи нотаріату та розширенням функцій нотаріальної діяльності шляхом покладання на нотаріусів нових повноважень, розширення мережі суб'єктів нотаріальної діяльності. Питання про місце нотаріату в правовій системі завжди було значущим і актуальним. Останніми роками система нотаріату в Україні набуває нового якісного значення, а особливо, в умовах повномасштабного вторгнення. У своїй щоденній практиці нотаріат забезпечує реалізацію багатьох прав і свобод, гарантованих численними національними і міжнародно-правовими актами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі наявна значна кількість науковців, які вивчають правове регулювання нотаріальної діяльності. Серед них такі вчені, як: А. Білько, Г. Гуледза, М. Дякович, М. Долинська, Л. Сміян, Ю. Нікітін, П. Хоменко, В. Черниш, О. Нелін, С. Комаров та ін. Дослідження щодо реформування нотаріату проводили В. Бобріченко, І. Ілюпол, Р. Кракан, К. Краснікова, Е. Крістева, О. Марченко, В. Негіна, О. Письменний, К. Резворович, О. Руда, К. Спасова, О. Тимошук, Ю. Федорчук, Є. Щербина та ін. Однак комплексного аналізу законодавчої бази та змін до неї небагато. Тому вважаємо за необхідне провести аналіз законодавства та внесених оновлень до чинних нормативно-правових актів та прийнятих нових законодавчих актів і визначення їх впливу на діяльність нотаріусів під час її здійснення.

Мета наукової роботи полягає у здійсненні теоретико-правового аналізу правового регулювання інституту нотаріату та організації нотаріальної діяльності в Україні.

Методологія дослідження. У ході проведення дослідження було використано філософські методи, аналізу та синтезу, статистичний, узагальнення, порівняльно-правовий, соціологічний.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою здійснення характеристики нормативно-правового регулювання нотаріальної діяльності потрібно сформулювати поняття «правове регулювання». Поняття «регулювання» походить від латинського слова «regulo», яке має таке значення: налагодити, упорядкувати, узгодити щось.

У науковій юридичній літературі є різні підходи до розуміння поняття «правове регулювання». Слушною є позиція М. Кельмана і Р. Кельмана, які вказують, що процес регулювання відносин, які існують та виникають у суспільстві, здійснюється саме завдяки праву. І з цього розуміння випливає предмет правового регулювання, під яким розуміється сукупність однорідних суспільних відносин, які регулюються встановленими нормами права [1, с. 212]. На думку П. Рабіновича, юридичне регулювання – це здійснюваний державою за посередництва усіх юридичних засобів владно-регулятивний вплив на суспільні відносини з метою їх закріплення, упорядкування, охорони та розвитку [2, с. 212].

Отже, правове регулювання нотаріату – це владно-регулятивний вплив на суспільні відносини, зокрема, система норм права, які регламентують відносини, що виникають з приводу здійснення нотаріальної діяльності в Україні.

Здійснюючи від імені держави передбачені законодавством нотаріальні дії, вказує Е. Крістева, нотаріуси є ключовою ланкою ефективно функціонуючої правової системи і невід’ємним елементом демократичної правової держави [3, с. 282].

У Законі України «Про нотаріат» відповідно до ч. 2 ст. 5 визначено, що до обов’язків нотаріуса належать: сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз’яснювати права і обов’язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду [4].

Нормативно-правова база, яка забезпечує нотаріальну діяльність, налічує велику кількість законодавчих документів, тому вважаємо за доцільне здійснити класифікацію нормативно-правових актів у цій сфері правового регулювання нотаріальної діяльності. За юридичною силою нормативно-правові акти поділяються на закони та підзаконні нормативно-правові акти. До законів належать Конституція України, а також Закон України «Про нотаріат». Він був прийнятий ще 2 вересня 1993 року Верховною Радою України та поклав початок правовій реформі у сфері нотаріату, заклав демократичні засади у діяльності нотаріусів, запровадив тенденцію інтеграції світових стандартів латинського нотаріату, здійснив паралельне функціонування приватного та державного нотаріату. Починаючи з 2009 року, зазначений закон зазнав вагомих змін і доповнень, що позитивно вплинуло на якість послуг, які надаються нотаріусами. На нашу думку, вагомими є зміни, які встановлені в ст. 34 Закону України «Про нотаріат», згідно з якими від 1 червня 2009 року державні та приватні нотаріуси вчиняють всі види нотаріальних дій. Тобто приватні та державні нотаріуси були зрівняні у своїх правах, що позитивно відзначилось на нотаріальній діяльності, оскільки з прийняттям цієї норми було суттєво зменшено навантаження на державні нотаріальні контори. Законодавцем було вперше сформульовано поняття «нотаріальної таємниці», змінено вимоги до посади нотаріуса, встановлено гарантії нотаріальної діяльності.

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», нотаріуси є суб’єктами первинного фінансового моніторингу. Важливі зміни до Закону України «Про нотаріат» було внесено у 2011 році та наступних роках. Так, Законом України від 21 квітня 2011 року № 3271-VI «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат»» встановлено, що з 1 січня 2012 року істотно змінено порядок доступу до нотаріальної діяльності [5].

Як відомо, нотаріальна діяльність є різновидом юридичної діяльності, що здійснюється спеціально уповноваженими суб’єктами вчинення нотаріальних дій з метою захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, шляхом посвідчення безспірних прав, фактів, документів, які мають юридичне значення [4].

Системні реформи були започатковані Міністерством юстиції України у 2019 році, було визначено основні кроки, зокрема, що реформи нотаріату у цій програмі відводиться чільне місце – у планах цього центрального органу виконавчої влади надання нотаріусам права здійснювати реєстрацію шлюбів та розлучень, впровадити Е-нотаріат, підвищити ефективність електронного документообігу за участю нотаріусів тощо [6].

Нотаріальне законодавство за формою законодавчого акта можна класифікувати на кодифіковані та некодифіковані. До кодифікованих належать конституції, кодекси, статuti, основи законодавства, положення та правила; до некодифікованих – накази, постанови, розпорядження. Серед найважливіших кодифікованих законодавчих актів у діяльності нотаріату України відіграє значну роль чинний Цивільний кодекс України, який був прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 року № 435-IV та набрав чинності з 1 січня 2004 року. Цивільне законодавство закріплює норми про особисті немайнові та майнові відносини, які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності учасників. Варто відмітити важливість дотримання норм цивільного законодавства нотаріусами при вчиненні нотаріальних дій, а саме – дій, пов’язаних з правом власності та іншими речовими правами, спадковим правом та зобов’язальним правом.

Варто погодитися з думкою А. Маржини про механізм нотаріальної діяльності, він, на думку вченої, є основним способом функціонування інституту нотаріату, сукупністю юридичних засобів виконання його основних функцій, визначених законодавством [7, с. 48].

Сучасне суспільство постійно зазнає змін, тому для того, аби якісно виконувати свої повноваження, а саме здійснювати охорону прав і законних інтересів тих, хто звертається за допомогою до нотаріуса, останній повинен постійно самовдосконалюватися та відповідати вимогам часу. Кожного дня до нотаріуса звертаються громадяни з різноманітними питаннями, що потребують правової допомоги. Нотаріус – це не лише фахівець у галузі права, адже його знання не обмежуються лише теорією права, а стосуються також психології, соціології, мовознавства, економіки тощо. Він має високу відповідальність перед суспільством у зв'язку з виконанням повноважень, наданих державою.

На підставі аналізу нормативно-правової бази та наукової літератури можна виокремити критерії класифікації нотаріальних актів як основних актів застосування права нотаріусом. Вони бувають за процесуальною метою: 1) остаточні, які фіксують результат усього нотаріального провадження; 2) проміжні, які вирішують певні процедурні питання; за формою викладення: 1) письмові, 2) усні, 3) електронні; за правовою природою: 1) акти, в яких констатується безспірне невиконання обов'язку однією із сторін договору (виконавчий напис); 2) акти, що підтверджують домовленість сторін щодо регламентації їх прав та обов'язків на підставі договору або одностороннього правочину; 3) акти, спрямовані на забезпечення прав осіб (заборона відчуження майна, встановлення охорони спадкового майна тощо); 4) акти, в яких встановлюються певні юридичні факти (перебування фізичної особи в певному місці тощо).

У п. 14 ст. 92 Конституції України встановлено, що виключно законами України визначаються: судоустрій, судочинство, статус суддів; засади судової експертизи; організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань; порядок виконання судових рішень; засади організації та діяльності адвокатури [8].

На переконання І. Фріса, поняття «нотаріальна діяльність» варто визначити та закріпити законодавчо як врегульовану законом, іншими нормативними актами професійну невідчужувану діяльність особи, що має статус нотаріуса, або особи, яка наділена правом вчинення окремих нотаріальних дій, пов'язану із посвідченням прав і фактів, що мають юридичне значення, вчинення інших дій з метою надання їм юридичної вірогідності, а також надання громадянам і юридичним особам кваліфікованої юридичної консультативної допомоги [9, с. 45–46].

Законом України «Про нотаріат» визначено порядок правового регулювання діяльності нотаріату в Україні, правову основу його діяльності та правовий статус осіб, які є нотаріусами. При цьому ч. 2 ст. 3 даного закону встановлено й певні обмеження для нотаріусів, серед яких, зокрема, зазначається, що нотаріусу забороняється займатися підприємницькою або адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або на службі в органах місцевого самоврядування тощо. Зазначений закон не містить жодного посилання на те, що діяльність нотаріусів державних нотаріальних контор і приватних нотаріусів є державною службою.

Крім того, діяльність нотаріусів не може бути віднесена і до публічної служби, поняття якої є ширшим за поняття державної служби та включає її саму. Згідно з п. 15 ч. 1 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України [10] переліку видів публічної служби діяльність нотаріусів (державних нотаріальних контор і приватних нотаріусів) не зазначена. Наведене свідчить, що правовідносини щодо вчинення нотаріальних дій нотаріусами не пов'язані з проходженням публічної служби.

Нотаріат в Україні має дуалістичну природу, оскільки функціонує між публічними і приватними інтересами та є своєрідною ланкою між державою і громадянським суспільством. З одного боку, нотаріус – це особа, яка діє від імені держави та уповноважена виконувати державну функцію щодо захисту прав та свобод громадян, з другого – представник «вільної» професії, який виступає як незалежний консультант сторін. Нотаріат виконує визначені законом повноваження щодо здійснення державної функції з питань охорони та захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб. Дуалістична природа нотаріуса зумовила існування в юридичній науці неоднозначних оцінок щодо місця нотаріату у системі права. Можна виділити три основні підходи

щодо цього питання, що передбачають визнання нотаріального права самостійною галуззю права, або галуззю законодавства, або інститутом цивільного процесуального права.

Законодавство України щодо регулювання інституту нотаріату можна поділити на певні категорії залежно від того, які питання воно регулює: організаційні питання (нормативно-правові акти, які закріплюють загальні засади інституту нотаріату в Україні, регулюють питання доступу до професії, набуття та припинення статусу нотаріуса тощо), процесуальні норми (нормативно-правові акти, якими регулюються питання реалізації нотаріальної діяльності (вчинення нотаріальних дій, здійснення інших юридичних заходів, відповідно до повноважень тощо), у тому числі з питань міжнародного співробітництва у сфері нотаріальної діяльності), реєстраційне забезпечення нотаріальної діяльності, яке може бути віднесено до процесуальних норм (містить нормативно-правові акти з реєстрації нотаріальних дій, та якими регулюються питання ведення, забезпечення доступу тощо до реєстрів, які необхідні нотаріусу для забезпечення якісного вчинення нотаріальних дій).

Усі ці питання, на нашу думку, мають врегульовуватись у рамках двох кодексів – Нотаріального та Нотаріального процесуального, які будуть максимально містити вдосконалені та узагальнені норми регулювання організації та діяльності нотаріату України. Так, Нотаріальний кодекс України має містити норми, якими будуть регламентовані питання загальних засад організації нотаріату в Україні (завдання, принципи, функції тощо), визначення дефініції та статусу нотаріуса (державного, приватного, нотаріуса державного нотаріального архіву), умови доступу до професії нотаріуса, вимоги до осіб, які мають намір працювати нотаріусом, порядок проходження стажування та складання кваліфікаційного іспиту, права, обов'язки та відповідальність нотаріуса, гарантії діяльності, питання реєстрації нотаріальної діяльності тощо.

Нотаріальний процесуальний кодекс регламентуватиме процесуальну діяльність нотаріусів, посадових осіб органів місцевого самоврядування, керівників лікувальних закладів, установ виконання покарань, морських суден, експедицій та ін., а саме мають бути визначені суб'єкти нотаріального провадження, стадії нотаріального провадження та порядок їх документального оформлення, регламентовані процедури та механізми вчинення кожної нотаріальної дії. Особливу увагу має бути приділено нотаріальним актам та, враховуючи розвиток міжнародних цивільних і господарських відносин, суб'єктами яких все частіше виступають фізичні та юридичні особи України, – нормам міжнародного права, міжнародним договорам та конвенціям, ратифікованим Україною.

Висновки. Сучасний український нотаріат можна сміливо назвати нотаріатом латинського типу. З погляду українського законодавства нотаріат є системою державних органів і посадових осіб, а також приватно практикуючих нотаріусів, які покликані забезпечувати захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом здійснення передбачених законодавством нотаріальних дій від імені України. Нотаріат є особливим інститутом, що є об'єднанням осіб, уповноважених від імені держави на постійній і професійній основі здійснювати нотаріальну діяльність. На даний час в Україні нотаріат є структурою, що формується, знаходиться у стадії реформування, з масою недоліків: достатньо великими прогалинами та суперечностями в законодавстві, нерозумінням суті нотаріату і особливостей його діяльності, спірними питаннями в галузі професійної компетенції та статусу нотаріуса.

Список використаних джерел

1. Кельман М., Кельман Р. Доктринальні підходи до розкриття поняття «правове регулювання». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 3 (39). С. 13–20.
2. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
3. Крістева Е. А. Особливості дотримання нотаріальної таємниці в Україні. *Правова держава*. 2016. Вип. 21. С. 282–285.
4. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-ХП. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
5. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» від 21 квітня 2011 р. № 3271-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3271-VI#Text> (дата звернення: 20.03.2024)
6. Беззуб І. Реформа нотаріату в Україні. *Громадська думка про правотворення*. 2020. № 15 (200). С. 12–20.

7. Маржина А. А. Складові механізми нотаріальної діяльності: теоретико-правовий вимір. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. 2022. № 4. С. 49–54.
8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4239> (дата звернення: 26.03.2024)
9. Фріс І. П. До поняття нотаріальної діяльності. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 33. С. 44–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2013_33_8. (дата звернення: 18.03.2024)
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 26.03.2024)

References

1. Kelman M., Kelman R. Doktrynalni pidkhody do rozkryttia poniattia «pravove rehuliuвання». *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriya: «Iurydychni nauky». 2023. № 3 (39). S. 13–20.
2. Rabinovych P. M. Osnovy teorii ta filosofii prava: navch. posibnyk. Lviv: Vydavnytstvo LOBF «Medytsyna i pravo», 2021. 256 s.
3. Kristieva E. A. Osoblyvosti dotrymannia notarialnoi taiemnytsi v Ukraini. *Pravova derzhava*. 2016. Vyp. 21. S. 282–285.
4. Pro notariat: Zakon Ukrainy vid 2 veresnia 1993 r. № 3425-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 39. St. 383.
5. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro notariat» vid 21 kvitnia 2011 r. № 3271-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3271-VI#Text> (data zvernennia: 20.03.2024)
6. Bezzub I. Reforma notariatu v Ukraini. *Hromadska dumka pro pravotvorennia*. 2020. № 15 (200). S. 12–20.
7. Marzhyna A. A. Skladovi mekhanizmu notarialnoi diialnosti: teoretyko-pravovyi vymir. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. Elektronne naukove fakhove vydannia yurydychnoho fakultetu DVNZ «Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet»*. 2022. № 4. S. 49–54.
8. Konstytutsiia Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4239> (data zvernennia: 26.03.2024)
9. Fris I. P. Do poniattia notarialnoi diialnosti. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*. 2013. Vyp. 33. S. 44–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2013_33_8. (data zvernennia: 18.03.2024)
10. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy 6 lypnia 2005 roku № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (data zvernennia: 26.03.2024)

Бойко О. В. Правове регулювання і організація діяльності нотаріату

Здійснено теоретико-правовий аналіз правового регулювання інституту нотаріату та організації нотаріальної діяльності в Україні. У статті здійснено класифікацію нормативно-правових актів за такими критеріями: за процесуальною метою, формою викладення: правовою природою. Автор доводить, що нотаріат виконує визначені законом повноваження щодо здійснення державної функції з питань охорони та захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб. Дуалістична природа нотаріуса зумовила існування в юридичній науці неоднозначних оцінок щодо місця нотаріату в системі права. Автором підтримана пропозиція науковців щодо прийняття двох кодексів – Нотаріального та Нотаріального процесуального, які будуть максимально містити вдосконалені й узагальнені норми регулювання організації та діяльності нотаріату України.

Ключові слова: нотаріат, інститут нотаріату, нотаріальна діяльність, права людини, захист прав.

Boyko O. V. Legal regulation and organization of notary activities

A theoretical and legal analysis of the legal regulation of the notary institution and the organization of notarial activity in Ukraine was carried out. The article classifies normative legal acts according to the following criteria: procedural purpose, presentation form: legal nature. The author proves that the notary performs the powers defined by the law regarding the implementation of the state function in matters of protection and protection of the rights and legitimate interests of citizens and legal entities. The dualistic nature of the notary caused the existence of ambiguous assessments in legal science regarding the place of the notary in the legal system. The author supported the proposal of scientists regarding the adoption of two codes – Notarial and Notarial-procedural, which will contain as much as possible improved and generalized norms for regulating the organization and activity of the notary of Ukraine.

Modern society is constantly undergoing changes, therefore, in order to qualitatively fulfill its powers, namely to protect the rights and legitimate interests of those who seek help from a notary public, the latter must constantly improve itself and meet the requirements of the times. That is why the research topic is relevant. Citizens turn to the notary every day with various questions that require legal assistance. A notary is not only a specialist in the field of law, because his knowledge is not limited to the theory of law, but also concerns psychology, sociology, linguistics, economics, etc. He has a high responsibility before the society, in connection with the execution of the powers granted by the state. A modern Ukrainian notary can be safely called a Latin-type notary. From the point of view of Ukrainian legislation, a notary is a system of state bodies and officials, as well as privately practicing notaries, who are called to ensure the protection of the rights and legitimate interests of individuals and legal entities by performing notarial actions prescribed by law on behalf of Ukraine. The notary is a special institution that is an association of persons authorized to perform notarial activities on behalf of the state on a permanent and professional basis. At the moment, the notary in Ukraine is a structure that is being formed, is in the stage of reformation, with a lot of shortcomings: sufficiently large gaps and contradictions in the legislation, misunderstanding of the essence of the notary and the peculiarities of its activity, controversial issues in the field of professional competence and the status of a notary.

Key words: notary, notary institution, notary activity, human rights, rights protection.

DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-500-505